

Любомир СЕГІН, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-1966-0773

e-mail: lyubomyr13@ukr.net

Національний університет "Києво-Могилянська академія",

Київ, Україна

ІСТОРИЧНІ НАЗВИ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ХАРКІВЩИНИ

Вступ. У статті проаналізовано структурні і семантичні особливості історичних мікротопонімів на позначення шляхів сполучення Харківщини. Опрацьовано історичні, географічні, воєнно-топографічні, статистичні писемні пам'ятки XVI–XIX ст., у яких виявлено понад 130 мікротопоназв.

Методи. У результаті дослідження за допомогою описового, структурного і методу текстологічного аналізу з'ясовано, що твірною базою для пропріативів на позначення шляхів сполучення виступають апелятиви *дорога, тракт, шлях, шосе, дорожка, брід, залізниця, дорога, перевіз, переправа, перелаз, прогон, сакма*.

Результати. Виявлено, що найпродуктивнішими з географічних термінів є апелятиви *дорога* і *тракт*, які стали основою творення відповідно 63 і 26 дрібних географічних назв. Зі структурного погляду з-поміж аналізованих мікротопонімів виокремлено двокомпонентні, трикомпонентні, прийменникові конструкції та описові формації. У межах складених найменувань продуктивною є модель "географічний термін + залежний компонент", у якій атрибутивний елемент вказує на відойконімне, відгідронімне, відтопонімне походження, розмір чи форму об'єкта, вид сполучення, час виникнення, вид рослинності, особливості ґрунту відповідного об'єкта, соціальний стан, відношення якогось племені або етносу до іменованого об'єкта, особу, іменовану антропонімом. Схарактеризовано незначну кількість конструкцій із прийменниками *при, у, на, по*, із першим з яких зафіксовано найбільшу кількість одиниць і який вказує, що об'єкт знаходиться у безпосередній близькості до іншого. Незначною кількістю представлених у описових формації, утворених за п'ятьма моделями, найпродуктивнішою з яких є "прийменник + іменник + прийменник + іменник + прийменник + іменник". Окреслено структурні моделі мікротопонімів, які є непродуктивними на території слобожанського краю.

© Сегін Любомир, 2025

Висновки. *Установлено семантику стрижневих апелятивів і залежних компонентів та структурні моделі мікротопонімів.*

Ключові слова: *мікротопонім, значення, географічний термін, твірна основа, стрижнєве слово, залежний компонент.*

Вступ

В останні десятиріччя в українському мовознавстві спостерігаємо все більший інтерес науковців до дослідження малих географічних об'єктів різних регіонів. Переважно семантику мотивувальних основ мікротопонімів та їхні структурно-словотвірні особливості в дисертаційних працях проаналізовано на синхронному рівні (В. Баньої, Л. Білінська, Н. Вебер, Н. Лісняк, О. Лужецька, О. Михальчук, І. Ординська, О. Проць, Н. Сокіл, Н. Яніцька, Я. Янчишина та ін.). Одним з аспектів вивчення назв мікрооб'єктів є практична робота з укладання спеціальних лексикографічних праць різних регіонів: північно-західної України та суміжних земель (Г. Аркушин), Черкащини (Т. Гаврилова, З. Денисенко), Ровенщини (С. Шийка), етимологічних словників (М. Габорак, Л. Сегін). Досить активно досліджують мікротопоніми й в інших слов'янських мовах [Dudziak, 2018; Rožai, 2018; Spahić, 2021; Šcofic, 2017]. Історичному аспектові присвячено комплексні наукові дослідження мікротопонімії Чернівецької області (І. Чеховський), Уманщини XVII–XIX ст. (О. Василик), Самбірського циркулу XVIII–XIX ст. (Мосур, 2019), в окремих розділах на матеріалі однієї пам'ятки розглянуто такі оніми XIX ст. Харківщини (Сегін, & Тищенко, 2023), частково історичні мікротопоніми залучено в дисертаціях В. Баньої, Н. Лісняк, О. Лужецької, Н. Сокіл. Як слушно зауважує О. Мосур, вивчення мікротопоназв із погляду діяхронії є одним із мало опрацьованих аспектів української ономастики (Мосур, 2019, с. 18). Були об'єктом дослідження й назви шляхів сполучення, зокрема Ровенщини (С. Антонюк), історичної Уманщини (Василик, 2019), Житомирщини (Черненко, 2023). Частково описано терміни на позначення назв шляхів у слобожанських (О. Слободян), східностепових (Н. Сіденко), центральностепових (Т. Громко), поліських (О. Данилюк, С. Шийка, О. Черепанова), західноподільських говірках (І. Потапчук), Івано-Франківщини (С. Личук). Проте відсутні спеціальні дослі-

дження мікротопонімів на позначення шляхів сполучення історичної Харківщини як і сходу України загалом, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Мета нашої розвідки – проаналізувати структурно-семантичні особливості давніх шляхів сполучення Харківщини.

Джерельною базою дослідження слугували писемні пам'ятки, які охоплюють період XVI–XIX ст.: "Списокъ населенныхъ местъ. Харьковская губернія" (1864), "Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывшей в сей стране с древнихъ времён переменах...", 1788 (1880), "Военно-статистическое обозрение Российской империи. Харьковская губернія" (1850), "Военно-топографическая карта Харьковской губернии, созданная под руководством Ф. Ф. Шуберта и П. А. Тучкова" (1863), "Книга большому чертежу" (1950). У результаті текстологічного аналізу виявлено понад 130 мікротопонімів на позначення шляхів сполучення.

Методи

З огляду на мету використано такі методи: *метод текстологічного аналізу* для виокремлення мікротопонімів із писемних пам'яток; *описовий метод* дозволив здійснити аналіз семантики мотивувальних основ онімів; *структурний метод* для розкриття структурних типів мікротопонімів та моделей складених онімів; *прийом кількісних підрахунків* для визначення продуктивності географічних термінів у творенні мікротопонімів.

Результати

Харківська губернія розташована на північному сході України, на вододілі водних систем Дону і Дніпра в степовій і лісостеповій зонах (Історія, 1967, с. 9). На півночі Харківщина межує з Курською і Воронезькою губерніями, на сході – із землями Війська Донського, на півдні – Єкатеринославською губернією за течією Сіверського Дінця, на заході – з Полтавською і Чернігівською губерніями (ХГ СНМ, с. І). Харківщина підтримувала активні торгові зв'язки з Азовським морем, Кримом, Київщиною, Поділлям, Полтавщиною та іншими регіонами України та центральної Росії, а відповідно через територію слобожанського краю проходили чимало різних шляхів сполучення (транспортні, поштові, торгові, об'їзні, етапні), які сполучали

північні регіони імперії з південними. Усі поштові дороги були зосереджені довкола міста Харків і розходилися в різні напрямки до кордонів губернії, переходячи в транспортні і торгові. 3-поміж видів доріг виокремлюють і об'їзні, які також відігравали важливе значення. Усі поштові тракти поділяли на головні, до яких відносили *Московський, Одесько-Київський та Кавказький* (пролягав із Харкова через Чугуїв, Ізюм, Слов'янськ на Бахмут), і другорядні (ХГ СНМ, с. XXV–XXVI). Деякі транспортні шляхи відомі ще з XV і XVI ст., до яких належать:

Муромський шлях – прокладений татарами з Криму до центральної Росії і простягався з Бахчисараю до Тули;

Ізюмська дорога – східна гілка Муромського шляху;

Кальміуська дорога – друга гілка Муромського шляху;

Сагайдачний шлях – простягався від ріки Дніпро, названий після походу гетьмана Конашевича Сагайдачного в 1619 році на Москву для допомоги польському королю Владиславу;

Бакаїв шлях – проходив через місто Недригайлів на Путівль.

До новозаснованих шляхів можна віднести *Царську дорогу*, яка з'явилася в 1825 році і з'єднувала через Вовчанськ місто Белгород та Чугуїв (ХГ СНМ, с. XXIX).

Твірною базою для пропріативів на позначення шляхів сполучення виступають апелятиви **дорога, тракт, шлях, шосе, дорожка, брід, залізниця, перевіз, переправа, перелаз, прогон, сакма**. Основними видами наземних шляхів сполучення виступають **дорога** (63 оніми), **тракт** (26 одиниць).

На досліджуваній території найуживанішим є географічний термін *дорóга* < псл. **dorga* 'заглиблення, борозна, рівчак' (ЕСУМ, II, с. 112), який на теренах України фіксують з XIV ст. (Тимченко, 1930, I, II, с. 791) і є полісемантичним. У сучасній українській літературній мові має значення 'смуга землі, по якій їздять і ходять', 'штучно створений засіб для пересування, сполучення і т. ін.', 'смуга, що залишається як слід після руху кого-, чого-небудь', 'місце для проходу, проїзду' (СУМ, II, с. 378). Аналізований апелятив дослідники фіксують у слобожанських говірках із лексичним значенням 'межа між полями' (Слободян, с. 317), у воронезьких (суміжних) говірках – 'полоса землі, яка служить для їзди і ходьби' (СГЛВК, с. 89),

у центральностепових говірках – 'смуга землі, призначена для переміщення людей і транспорту' (Громко, 1999, с. 72). Номен *дорога* на досліджуваному ареалі реалізований такими мікротопонімами: *Алексѣвская проселочная дорога* (ХГ СНМ, Із, с. 96), *Бѣлгородская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 27; ВСОХГ, с. 37), *Бирючанская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Стрб, с. 154), *Богодуховская почтовая дорога* (ВСОХГ, с. 35), *Валуйская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII; Із, с. 94; Куп, с. 114; Стрб, с. 147; ВСОХГ, с. 39), *Воронежская дорога* (ОХН, с. 42), *Гадячская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Лбд, с. 140), *Городянская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Лбд, с. 138), *Дергачевская проселочная дорога* (ХГ СНМ, Лбд, с. 143), *Путывлѣская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 38), *Роменская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 166; ВСОХГ, с. 38), *Сумская торговая дорога* (ХГ СНМ, Хр, с. 13), *Святогорская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 115), *Донская торговая дорога* (ХГ СНМ, Влк, с. 47), *Зеньковская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 134), *Изюмская почтовая дорога* (ВСОХГ, с. 36), *Харьковская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 29), *Старобѣльская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 38), *Сагайдачная транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 134) та ін. Окремо впадає в око мікротопонім *Чумацька дорога* (ХГ СНМ, Із, с. 93) 'млечный путь' (СУМГ, IV, с. 478). За словами О. Василик, очевидно, що назва була перенесена з астіоніма *Молочний Шлях* (Василик, 2019, с. 225) – це, за словами Ю. Карпенка, срібляста туманна смуга, яка оперізує небесну сферу і яку добре видно в безмісячні ночі (Василик, 2019, с. 225), яку в народі більше знають як *Чумацький Шлях*, що є орієнтаційною назвою.

Спорідненим з останнім є апелятив літературної мови *дорі́жка* 'зменш.-пестл. до дорога' (СУМ, II, с. 377), діал. *дорі́жка*, *доро́жка* зі значеннями 'дорога в лісі', 'стежка' (Слободян, с. 316–317), 'смужка землі, призначена для ходіння' (Сіденко, с. 78), 'неширока дорога' (Шийка, с. 319), 'невелика дорога', 'стежка' (Громко, с. 72), але вживається дуже рідко. Цей апелятив виявлено в мікротопонімі *Злодейская дорожка* (ВТКХГ, к. 6, р. XXII, арк. 12).

Номен *тракт* уживається в пропріативах *Екатеринославській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; Хр, с. 9; Влк, с. 48; ВСОХГ, с. 34), *Зеньковській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; ВСОХГ, с. 35), *Змієвській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; Хр, с. 12; ВСОХГ, с. 35), *Кавказській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Із, с. 105; ВСОХГ, с. 32), *Київській поштової трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 7), *Курській поштової трактъ* (ХГ СНМ, Сум, с. 163), *Лебединській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Ахт, с. 24; Лбд, с. 132; ВСОХГ, с. 35), *Харьківській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Із, с. 105, Ахт, с. 26; ВСОХГ, с. 36), *Старобільській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII; ВСОХГ, с. 36), *Краснокутсько-Харьківській транспортний трактъ* (ХГ СНМ, с. 40), *Сумській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Ахт, с. 23; ВСОХГ, с. 35), *Волчанській поштової трактъ* (с. XXVI; Хр, с. 21; ВСОХГ, с. 34), *Харьківсько-Старобільській поштової трактъ* (ХГ СНМ, Куп, с. 109), *Сумско-Суджанській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII) тощо. Цей географічний термін запозичений із німецької (*trakt*) за посередництва польської (ЕСУМ, V, с. 616) і виражає значення 'смуга землі для їзди та ходіння' (СУМ, X, с. 225), 'велика проїжджа дорога' (СГЛВК, с. 315), пор. біл. *тракт* 'добре в'їжджена дорога; шлях' (Яшкін, с. 190).

Апелятив *шлях* < нім. *schlag* (ЕСУМ, VI, с. 443) у значенні 'дорога' дослідники фіксують із XVI ст. (Тимченко, 2003, 2, с. 499), виступає складовим компонентом мікротопонімів *Бакаєв шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Бакаєвській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Кальмиусській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXXIV), *Муравській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVII, Хр, с. 13; КБЧ, с. 77), *Рыбинській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII). У географічному терміні *шлях* в українській літературній мові лексикографи вбачають такі значення: 'большая проїзжая дорога' (СУМГ, IV, с. 504), 'смуга землі, призначена для їзди та ходіння; дорога' (СУМ, XI, с. 493), пор. біл. *шлях* 'старий тракт', 'грунтова дорога, великий гостинець, обсаджений деревами' (Яшкін, с. 206). Зафіксовано цей апелятив і в слобожанській говірці зі значенням 'дорога' (Слободян, с. 461), у суміжних східностепових говірках означає 'шлях сполучення (переважно між населеними

пунктами)' (Сіденко, с. 78), воронезькій (суміжній) – 'найжджена ґрунтова дорога' (СГЛВК, с. 335), центральностепових – 'тверда дорога' (Громко, с. 204).

Явищем новішого часу є географічний термін *шосе* < фр. *chaussée* 'шосе; гребля' (ЕСУМ, VI, с. 454), який у літературній мові має значення 'дорога з асфальтованим, цементно-бетонним покриттям, вимощена щебенем, призначена для руху будь-якого безрейкового транспорту' (СУМ, XI, с. 511), а в діалектах 'дорога' (Слободян, с. 462), 'шлях сполучення (переважно між населеними пунктами)' (Сіденко, с. 78), який лежить в основі мікротопонімів *Курско-Харьковское шоссе* (ХГ СНМ, Хр, с. 16), *Московско-Харьковское шоссе* (ХГ СНМ, с. XXV; Хр, с. 18).

Апелятив *брід* < псл. **brod* (ЕСУМ, I, с. 50) функціонує в значенні 'мілке місце річки, озера або ставка, в якому можна переходити або переїжджати на інший бік' (СУМ, I, с. 237), діал. *брод* 'мілина на річці' (Черепанова, с. 34–35), 'мілина на річці', 'дорога через річку', 'стежка в болоті' (Громко, с. 29) і формує кілька мікротопонімів: *Каменный бродъ* (КБЧ, с. 67; ВТКХГ, к. 18, р. XXIV, арк. 14), *Кирпичный бродъ* (КБЧ, с. 81), *Косой бродъ* (ВТКХГ, к. 23, р. XXV, арк. 14), *Парітецькій бродъ* (ВТКХГ, к. 26, р. XXV, арк. 17).

Географічний термін *железна дорога* 'залізниця' (Слободян, с. 318) є твірною основою мікротопонімів *Курско-Кіевская железная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Курско-Харьковская железная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Харьковско-Азовская железная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX–XXX), *Харьковско-Кременчугская железная дорога* (ХГ СНМ, с. XXX).

Номен *міст* < псл. **mostъ* пов'язаний із *metati* (ЕСУМ, III, с. 483) 'споруда для переїзду або переходу через річку' (СУМ, IV, с. 749; Слободян, с. 370), діал. 'споруда антропогенного походження, призначена для переходу через гідрооб'єкт' (Сіденко, с. 111), 'з'єднання між берегами річки' (Шийка, с. 355) є стрижневим словом мікротопонімів *Верхній Чугуевскій мостъ* (ХГ СНМ, с. XII), *Нижній Чугуевскій мостъ* (ХГ СНМ, с. XII).

Апелятив *сакма* 'дорога (спочатку – про шляхи переміщення татар)', 'протоптаний слід; шлях, по якому пройшли кінні або піші' (СГЛВК, с. 290) мотивує пропріатив *Изюмская*

сакма (КБЧ, с. 62). У мовознавстві існують різні думки щодо походження апелятива *сакма*. Частина мовознавців говорить про ймовірне запозичення з тюркських мов: *сакма* 'вузька дорога, лісовозна дорога' (ЕСУМ, V, с. 165), називаючи як джерело казах. *sokpa* 'доріжка, стежка' (ЕСУМ, V, с. 165). Згідно з іншим поглядом лексема має праслов'янське походження *сакма́* < **sakъta*, **sakътъ*: рос. діал. *сакма́* 'колія, лісна стежка', 'доріжка, стежка', 'шлях, який пройшли піші або кінні', 'стежка звірів у тайзі', 'полоса, колія на снігу, залишена після перевезення волоком' (Козлова, с. 17) і входить до гнізда слова *сакі* – багатолюдне і могутнє скіфське плем'я (Козлова, с. 6–20). Цей апелятив мотивує пропріатив *Изюмская сакма* (КБЧ, с. 62).

Апелятив *перевіз* у значенні 'місце, де переправляються через водну перепону (часто відповідно обладнане)' (СУМ, VI, с. 141), пор. біл. 'місця, де перевозять через ріку' (Яшкін, с. 141) виступає компонентом таких мікротопонімів, як *Боровській перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXXI), *Савинській перевоз* (КБЧ, с. 72), *Шабалинський перевоз* (КБЧ, с. 74), *Малый перевоз* (КБЧ, с. 76), *Изюмський перевоз* (КБЧ, с. 72).

Лексема *переправа*, якій у літературній мові приписують значення 'місце, де переправляються через яку-небудь водну перепону' (СУМ, VI, с. 259), а у воронезькій (суміжній) говірці – 'тимчасовий перехід, міст через ріку' (СГЛВК, с. 235), центрально-степових говірках – 'брі́д, мілина' (Громко, с. 142) репрезентована мікротопонімом *Изюмская переправа* (ХГ СНМ, с. XXVIII).

Номен *перелáз* зі значенням 'місце, де переступають, перескають і т. ін.' (СУМ, VI, с. 210), діал. (суміжне) 'переправа вбрі́д через яр, ріку, ручай; місце, придатне для такої переправи' (СГЛВК, с. 233), пор. біл. 'перехід', 'місця, де перебігають звірі' (Яшкін, с. 142) є опорним компонентом назви історичного малого географічного об'єкта *Татарській перелаз* (КБЧ, с. 81), брі́д.

Як бачимо, назви шляхів є дво- або трикомпонентними, у яких географічний термін часто поєднується з означеннями. У таких складених мікротопонімах атрибутивний залежний компонент укажує на:

- відойконімне походження: *Валуйская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII; Із, с. 94; Куп, с. 114; Стрб, с. 147; ВСОХГ,

с. 39) < ойк. *Валуїки* (ХГ СНМ, с. 61), *Гороховатскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII; Із, с. 93) < ойк. *Гороховатка* (ХГ СНМ, с. 187), *Екатеринославская дорога* (ОХН, с. 41) < ойк. *Екатеринослав*, *Зміевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; Хр, с. 12; ВСОХГ, с. 35) < ойк. *Зміїв* (ХГ СНМ, с. 190), *Изюмская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII; ВСОХГ, с. 38) < ойк. *Изюм* (ХГ СНМ, с. 190), *Краснокутская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Бгд, с. 36, 38) < ойк. *Краснокутськ* (ХГ СНМ, с. 193), *Кіевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 7) < ойк. *Київ*, *Салтовская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 37) < ойк. *Салтів* (ХГ СНМ, с. 203), *Харьковско-Кременчугская желѣзная дорога* (ХГ СНМ, с. XXX) < ойк. *Харків* (ХГ СНМ, с. 206), *Кременчук*, *Роменская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 166; ВСОХГ, с. 38) < ойк. *Ромни* та ін.

- відгідроніміне походження: *Донская торговая дорога* (ХГ СНМ, Влк, с. 47) < гідр. *Дон*, *Кальмиусскій шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXXIV) < гідр. *Кальміус* (СГ, с. 232);

- відтопоніміне походження: *Кримская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX; Влк, с. 58; Із, с. 92) < топ. *Крим*, *Кавказскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Із, с. 105; ВСОХГ, с. 32) < топ. *Кавказ*;

- розмір чи форму об'єкта: *Косой бродъ* (ВТКХГ, к. 23, р. XXV, арк. 14), *Малый перевоз* (КБЧ, с. 76);

- вид сполучення: *Чугуевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Хр, с. 13, Із, с. 105), *Харьковская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 29), *Сумская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 37), *Курско-Кіевская желѣзная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Сумская торговая дорога* (ХГ СНМ, Хр, с. 13), *Святогорская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 115), *Проселочная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 31), < проселочная дорога 'дорога, яка пролягає в полі' (СГЛВК, с. 268), *Полтавскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 8; ВСОХГ, с. 34), *Кримская проселочная дорога* (ХГ СНМ, с. 73), *Харьковско-Азовская желѣзная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX–XXX), *Кальмиусская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Кіевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 7) та ін.

- час виникнення: *Старо-Московскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI);

- вид рослинності: *Муравская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVII), *Муравскій шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVII, Хр, с. 13; КБЧ, с. 77) < мурава 'моріг, молода трава', діал. 'мох' (ЕСУМ, III, с. 535);

- особливості ґрунту відповідного об'єкта: *Каменный бродъ* (КБЧ, с. 67; ВТКХГ, к. 18, р. XXIV, арк. 14);

- вид діяльності: *Чумацкая дорога* (ХГ СНМ, Із, с. 93), *Соленая чумацкая дорога* (ВСОХГ, с. 39);

- соціальний стан: *Царская дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Злодейская дорожка* (ВТКХГ, к. 6, р. XXII, арк. 12);

- відношення якогось племені, етносу до іменованого об'єкта: *Татарскій перелаз*, брід (КБЧ, с. 81);

- особу, іменовану антропонімом: *Сагайдачная транспортная дорога*, *Сагайдачний шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII, Лбд, с. 133) < антр. *Сагайдачний* (Зосимов, II, с. 298; Редько, II, с. 920), *Бакаевъ шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Бакаевскій шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII) < антр. *Бакай* (Зосимов, с. 33), *Паритецкій бродъ* (ВТКХГ, к. 26, р. XXV, арк. 17) < антр. *Паритецький*, *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXXI) < антр. *Каган* (Зосимов, с. 387).

З-поміж зібраних історичних назв мікрооб'єктів на позначення шляхів Харківщини виявлено незначну кількість конструкцій із прийменниками **при**, **у**, **на**, **по**.

Утворення з прийменником **при** вказує, що об'єкт знаходиться у безпосередній близькості до іншого об'єкта. Такі прийменникові конструкції утворені за моделлю "прийменник **при** + власна назва в місцевому відмінку однини": *При Барановкѣ* (ХГ СНМ, с. XV), міст. Окрему групу становлять трикомпонентні конструкції – "прийменник **при** + загальна назва в місцевому відмінку однини + власна назва в місцевому відмінку": *При селѣ Низахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селѣ Лукъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селѣ Чернетчинъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селѣ Басахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селеніи Низах*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При городѣ Сумахъ*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При селеніи Лукъ*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При селеніи Чернетчинъ*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При селеніи Басахъ*, міст (ВСОХГ, с. 28). Таке ж значення реалізують конструкції з

прийменником **у**: *У Синолицовки*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *У слободы Шубиной*, міст (ХГ СНМ, с. XIV).

Прийменники **на** виражає напрямок шляхів сполучення і поєднується з іменником у знахідному відмінку однини: *На Рубановку*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *На село Михайловку*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *На Недригайловъ*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *На слободу Сумскую Ворожбу*, міст (ХГ СНМ, с. XV). Значення напрямку характерне і для прийменника **по**, який поєднується з місцевим відмінком однини: *По Сумской дорогъ*, переправа, міст (ХГ СНМ, с. XIV).

Серед аналізованого матеріалу виявлено й описові конструкції, до яких мовознавці зараховують формації з трьома і більше лексемами. Такі мікротопоніми утворені за такими моделями: **прийменник + іменник + прийменник + іменник**: *По тракту на Зеньковъ*, переправа (ХГ СНМ, с. XIV); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + іменник**: *По дорогъ изъ слободы Ново-Покровской* (ХГ СНМ, с. XIV); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + прийменник + іменник**: *По дорогъ изъ Харькова въ Богодуховъ*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *По дорогъ изъ Лебедина на Червленую*, міст (ВСОХГ, с. 28), *По дорогъ изъ Лебедина на Михайловку*, міст (ВСОХГ, с. 28); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + іменник + прийменник + іменник**: *По дорогъ изъ города Харькова вѣ Зміевъ*, міст (ХГ СНМ, с. XIV); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + прийменник + іменник**: *По дорогъ изъ Лебедина на Сумскую Ворожбу*, міст (ВСОХГ, с. 28). Функція таких формацій полягала в тому, щоб "... якомога детальніше передати його розташування, тому, як наслідок, виникали такі громіздкі комплекси" (Мосур, 2016, с. 192). Щодо онімного статусу описових формацій, то дослідники переважно кваліфікують їх як такі, що займають проміжне місце між апелятивами та топонімами (Д. Бучко, О. Лужецька, О. Мосур, Н. Сокіл та ін.).

Аналіз зібраного матеріалу дозволяє виокремити лексичні варіанти назв мікрооб'єктів на позначення шляхів сполучення: *Московскій почтовый трактъ / Харьковско-Бѣлгородскій трактъ* (ХГ СНМ, с. XXV), *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXXI) / *Каганскій перевоз* (КБЧ, с. 71), *Бакаевъ шляхъ* (ХГ СНМ,

с. XXVIII) / *Бакаевській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII). Дослідники зазначають, що іноді лексичне варіювання може залежати від місця розташування номінатора. Залежно від пріоритетності напряму шлях називають *трактомъ Сумско-Суджанскимъ* (ХГ СНМ с. XXVII) або *трактомъ Курскимъ* (ХГ СНМ с. XXVII), *Роменской транспортной дорогой* (ХГ СНМ с. XXVIII, Лбд, с. 137) або *трактомъ на Рубановку и Недригайловъ* (ХГ СНМ с. XXVIII), *Одесско-Кіевскимъ почтовымъ трактомъ* (ХГ СНМ с. XXV) або *Полтавскимъ почтовымъ трактомъ* (ХГ СНМ, Хр., с. 8) (Сегін, & Тищенко, 2023, с. 413).

Дискусія і висновки

Отже, дослідження лексико-семантичних особливостей історичних мікротопоназв регіону на позначення шляхів сполучення дав змогу з'ясувати, що твірною базою досліджуваних мікротопонімів слугували географічні терміни, серед яких домінантними є оніми зі опорними компонентами *дорога* і *тракт*, які є стрижневими словами 63 і 26 дво- і трислівних малих географічних назв відповідно. Зі структурного погляду з-поміж аналізованих мікротопонімів виокремлюємо двослівні, трислівні, прийменникові конструкції та описові формації. У межах складених найменувань продуктивною є модель "географічний термін + відойконімний залежний компонент". Нечисленними є мікротопоназви у формі прийменникових словоформ та описових формацій. Фіксуємо лексичні варіанти на позначення одного й того ж поняття. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в укладанні словника історичних мікротопонімів Харківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бірьова, О. (2022). Харківщина – історична українська земля. *Грані*. 25, 27–30. <https://doi.org/10.15421/172256>

Василик, О. Б. (2019). Назви шляхів сполучення історичної Уманщини. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Філологічні науки"*. 1, 223–229. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2019-0-16-23>

Історія міст і сіл Української РСР. (1967). *Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область*.

Мосур, О. С. (2019). *Мікротопонімія кінця XVIII – початку XIX століття: Самбірський циркул* [Дис. ... канд. філол. наук. Львівський національний університет імені Івана Франка].

Мосур, О. (2016). Складені багатокomпонентні описові мікротопоніми Самбірського циркулу кінця XVIII – початку XIX століття. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Є. Скиба. ФОП Бідюк Є. І. 2, 10. 190–193.

Сегін, Л., & Тищенко, Л. (2023) Мікротопонімія Харківщини XIX століття. *Соціальне у мові та мова в соціумі* : колективна монографія (с. 402–461) / О. Доценко, М. Жуйкова, Н. Кісс та ін.; наук. ред. та упоряд. Н. Ясакова. НаУКМА. (Електронне видання).

Черненко, Т. Ю. (2023). Народні назви Житомирщини на позначення дороги. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2, 256–277. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(100\).2023](https://doi.org/10.35433/philology.2(100).2023)

Dudziak, A., & Paiunena, M. (2018). Mikrotoponimy jako sposób kreowania ludowych miejsc kulturowych – podejście antropologii lingwistycznej. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej.* 53, 25–42. <https://doi.org/10.11649/sfps.2018.003>.

Rožai, G. (2018). Názvy jaskýň a priepasti Sloveského krasu z hľadiska medzipro priálnych vzťahov. *Acta Onomastica.* 59, 184–196.

Spahić, E. (2021). Mikrotoponimija jugoistočnog dijela općine Plav. *Jezikoslovni zapiski.* 27, 1, 159–169. <https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.09>.

Ščofic, J. (2017). Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. *Acta geographica Slovenica.* 57, 1, 141–152. <https://doi.org/10.3986/AGS.4670>.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

а) скорочення

антр. – антропонім

арк. – аркуш

Ахт – Ахтирський

біл. – білоруський

Влк – Валківський

гідр. – гідронім

діал. – діалектний

Із – Ізюмський

к. – карта

каз. – казахський

Куп – Куп'янський

Лбд – Лебединський

нім. – німецький

ойк. – ойконім

пор. – порівняйте

псл. – праслов'янський

рос. – російський

Стрб – Старобільський

Сум – Сумський

топ. – топонім

р. – ряд

фр. – французьке

Хр – Харківський

***** – праслов'янський

< – походить

б) джерела

ВСОХГ – *Военно-статистическое обозрение Российской империи. Харьковская губерния*. В типографии Департамента Генерального Штаба, 1850, 12, 1.

ВТКХГ – *Военно-топографическая карта Харьковской губернии, созданная под руководством Ф. Ф. Шуберта и П. А. Тучкова (Военно-топографический отдел главного штаба)*. Б.в., 1863. 29 с. 3 версты на дюйм.

Громко – Громко, Т. В., Лучик, В. В., & Поляруш, І. (1999). *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини*. РВГПЦ КДПУ.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*: в 7-ми т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Наукова думка, 1982–2012. Т. I–VI.

Зосимов – Зосимов, А. М. (2015). *Словник українських прізвищ*: у 2 т. Харків: Золоті сторінки.

КБЧ – *Книга Большому Чертежу* / под ред. К. Н. Сербиной. Изд-во АН СССР, 1950.

Козлова – Козлова, Р. М. (2014) *Античные древности Славии (к проблеме этногенеза славян)*. ГГУ им. Ф. Скорины.

ОХН – *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: описово-статистичні джерела* / АН УРСР. Археограф. комісія та ін. Упоряд.: В. О. Пірко, О. І. Гурій. Наукова думка, 1991.

Редько – Редько, Ю. К. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ*: у 2 т.

СГ – *Словник гідронімів України* (ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Наукова думка, 1979.

Сіденко – Сіденко, Н. П. (2003). *Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донецчини*: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01.

СГЛВК – Дьякова, В. И., & Хитрова, В. И. (2009). *Словарь географической лексики Воронежского края (с историческими комментариями)*. Воронежский гос. ун-т.

Слободян – Слободян, О. В. (2017). *Географічна народна термінологія українських східнослов'янських говірок Луганщини*: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01.

СУМ – *Словник української мови*: в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Наукова думка, 1970–1980.

СУМГ – Грінченко, Б. Д. (1907–1909). *Словарь української мови*, 1–4. Наукова думка.

Тимченко 1930 – Тимченко, Е. (1930). *Історичний словник українського язика* / Під ред. Є. Тимченка. І. Зошит I (А–Ж), II (Г–Ж). Вид-во "Українська радянська енциклопедія".

Тимченко 2003 – Тимченко, Є. (2003). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови*. Серія словників / Підг. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. 1–2.

ХГ СНМ – *Списки населённых мест Российской империи. Т. XLVI. Харьковская губерния: список населённых мест по сведениям 1864 года*. Издан ЦСК МВД, 1869.

Черепанова – Черепанова, Е. А. (1984). *Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья*. Изд-во Сумского гос. ун-та.

Шийка – Шийка, С. В. (2016). *Словник народних географічних термінів Ровеницини*. Астон.

Яшкін – Яшкін, І. Я. (1971). *Беларускія географічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія* / Рэд. М. В. Бірила. Навука і тэхніка.

REFERENCES

Biriova, O. (2022). Kharkiv region is an important Ukrainian land. *Brinks*, 25, 27–30. <https://doi.org/10.15421/172256> [in Ukrainian].

Chernenko, T. Yu. (2023). Folk names of Zhytomyr region denoting the road. *Bulletin of the Ivan Franko State University of Zhytomyr. Philological Sciences*, 2, 256–277. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(100\).2023](https://doi.org/10.35433/philology.2(100).2023) [in Ukrainian].

Dudziak, A., & Paiunena, M. (2018). Mikrotoponimy jako sposób kreowania ludowych miejsc kulturowych – podejście antropologii lingwistycznej. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 53, 25–42. <https://doi.org/10.11649/sfps.2018.003>

History of the cities and the villages of the Ukrainian RSR. 1967. 1002 с. [in Ukrainian].

Mosur, O. S. (2019). *Microtoponyms of the 18th – early 19th centuries: Sambir circuit*: Dys. ... kand. filol. nauk. [in Ukrainian].

Mosur, O. (2016). Compiled multi-component descriptions of microtoponyms of the Sambir circuit of the 18th – early 19th centuries. *Current problems of philology and translation studies: zb. nauk. prats / hol. red. M. Ye. Skyba. FOP Bidiuk Ye. I.*, 2, 10, 190–193 [in Ukrainian].

Rožai, G. (2018). Názvy jaskýň a priepasti Sloveského krasu z hľadiska medzipro priálnych vzťahov. *Acta Onomastica*, 59, 184–196.

Sehin, L., & Tyshchenko, L. (2023). Microtoponymy of Kharkiv region in the 19th century. *Social in the language and the language in society: kolektyvna monohrafia* (pp. 402–461) / O. Dotsenko, M. Zhuykova, N. Kiss ta in.; nauk. red. ta uporiad. N. Yasakova. NaUKMA. (Elektronne vydannia) [in Ukrainian].

Spahić, E. (2021). Mikrotoponimija jugoistočnog dijela općine Plav. *Jezikoslovni zapiski*, 27, 1, 159–169. <https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.09>

Šćofic, J. (2017). Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. *Acta geographica Slovenica*, 57, 1, 141–152. <https://doi.org/10.3986/AGS.4670>

Vasylyk, O. B. (2019). Names of the communication routes of the historical Uman region. *Bulletin of the Alfred Nobel. Series "Philological Sciences"*, 1, 223–229. doi: 10.32342/2523-4463-2019-0-16-23 [in Ukrainian].

SOURCES

a) *skorochennia*

antr. – antroponim

Akht – Akhtyrskyi

ark. – arkush

bil – biloruskyy

Vlk – Valkivskyi

hidr. – hidronim

dial. – dialektnyi

Iz – Iziumskyi

к. – karta

kaz. – kazakhskyi

Kup – Kupianskyi

Lbd – Lebedynskyi

nim. – nimetskyi

oyk. – oykonim

por. – porivniayte

psl. – praslovyyianskyi

ros. – rosiyskyy

Strb – Starobilskyi

Sum – Sumskyi

top. – toponim

r. – riad

fr. – frantsuzkyi

Khr – Kharkivskyi

* – praslovyyianskyi

< – pokhodyt

б) *dzherela*

Chieriepanova – Chieriepanova, Ye. A. (1984). *Folk geographic terminology of Chernihiv-Sumsky Polesia*. Izd-vo Sumskogo gos. un-ta.

ESUM – *Etymological dictionary of the Ukrainian language*: v 7-my t. / hol. red. O. S. Melnychuk. Naukova dumka, 1982–2012, I–VI.

Hromko – Hromko, T. V., Luchykh, V. V., Poliarush, T. I. (1999) *Dictionary of folk geographical terms of Kirovohrad region*. RVHITS KDPU.

KBCH – *The Big Blueprint book* / pod red. K. N. Sierbinoy. Izd-vo AN SSSR, 1950.

KHG SNM – *Lists of settlements of the Russian Empire. T. XLVI. Kharkiv province: a list of settlements according to the data of 1864*. Izdan TsSK MVD, 1869.

Kozlova – Kozlova, R. M. (2014) *Antiquities of Slavia (to the Issue of the Ethnogenesis of the Slavs)*. HHU im. F. Skoriny.

OKHN – *Descriptions of the Kharkiv Governorate of the late 18th century: descriptive and statistical sources* / AN URSS. Arkheohraf. Komisiia ta in. Uporiad.: V. O. Pirko, O. I. Hurii. Naukova dumka, 1991.

Redko – Redko, Yu. K. (2007) *Dictionary of modern Ukrainian surnames: u 2 t.* Lviv.

SH – *Dictionary of hydronyms of Ukraine* (red. kol.: A. P. Nepokupnyi, O. S. Stryzhak, K. K. Tsilyuko. Naukova dumka, 1979.

Shyika – Shyika, S. V. (2016) *Dictionary of folk geographical terms.* Aston.

Sidenko – Sidenko, N. P. (2003) *Geographical appellative vocabulary of the eastern steppe dialects of the Central Donetsk region: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia.*

SGLVK – Dyakova, V. I., & Khitrova, V. I. (2009). *Dictionary of Geographical Vocabulary of the Voronezh region (with Historical comments).* Voronezhskiy gos. un-t.

Slobodian – Slobodian, O. V. (2017) *Geographic folk terminology of Ukrainian East Sloboda Ukraine dialects of Luhansk region: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia.*

SUM – *Ukrainian language dictionary: v 11 t. / I. K. Bilodid (hol. red.)* ta in. Naukova dumka, 1970–1980.

SUMH – Hrinchenko, B. D. (1907–1909). *Ukrainian language dictionary*, t. 1–4. Naukova dumka.

Tymchenko 1930 – Tymchenko, E. (1930). *Historical dictionary of the Ukrainian language* / Pid red. Ye. Tymchenko. I. Zoshyt I (A–Ж), II (Г–Ж). Vyd-vo "Ukrainskaadianska entsyklopedia".

Tymchenko 2003 – Tymchenko, Ye. (2003). *Materials for the dictionary of written and standard Ukrainian.* Series of dictionaries] / Pidh. do vyd. V. V. Nimchuk, H. I. Lysa, 1–2.

VTsOKHG – *Military and statistical review of the Russian Empire. Kharkov province.* V tipografii Diepartamienta Shtaba, 1850, 12, 1.

VTKKHG – *Military-topographical map of the Kharkiv province, created under the leadership of F. F. Shubert and P. A. Tuchkov (Military-topographical department of the main headquarters).* B.v., 1863. 29 s. 3 versty na diuym.

Yashkin – Yashkin, I. Ya. (1971). *Belarusian Geographical Names. Topography. Hydrology* / Rer. M. V. Biryła. Navuka i tekhnika.

Zosymov – Zosymov, A. M. (2015). *Dictionary of Ukrainian surnames: u 2 t. Zoloti storinky.*

Отримано редакцією журналу / Received: 12.01.25

Прорецензовано / Revised: 31.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Liubomyr SEHIN, PhD, Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-1966-0773
e-mail: lyubomyr13@ukr.net
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv, Ukraine

HISTORICAL NAMES OF COMMUNICATION ROUTES IN KHARKIV REGION

Background. *In the article the author analyzes the structural and semantic features of historical microtoponyms denoting the communication routes in Kharkiv region. Historical, geographical, military-topographical, statistical-written texts of the sixteenth and nineteenth centuries were studied, in which more than 130 microtoponyms were identified.*

Methods. *As a result of the study, using descriptive, structural and textual analysis methods, it was found that the creative basis for propriety for designating communication routes are the appellatives road, tract, path, highway, path, ford, railway, transportation, crossing, stile, run, sakma.*

Results. *It was found that the most productive of geographical terms are the appellatives road and tract, which became the basis for the creation of 63 and 26 small geographical names, respectively. From a structural point of view, two-component, three-component, prepositional constructions and descriptive formations are distinguished among the analyzed microtoponyms. Within the framework of compound names, the model "geographic term + dependent component" is productive, in which the attributive element indicates the oikonymic, hydronymic, toponymic origin, the size or shape of the object, the type of communication, the time of occurrence, the type of vegetation, the characteristics of the soil of the corresponding object, the social status, the relationship of a certain tribe or ethnic group to the named object, the person named by the anthroponym. A small number of constructions with the prepositions pry, u, na, po were characterized, with the first of which the largest number of units was recorded and which indicates that the object is in close proximity to another. A small number of descriptive formations are also presented, formed according to five models, the most productive of which is "preposition + noun + preposition + noun + preposition + noun". Structural models of microtoponyms that are unproductive in the territory of the Sloboda Ukraine region are outlined.*

Conclusions. *It was established semantics of core words and attributive components and structural models of microtoponyms.*

Keywords: *microtoponym, geographical term, creative stem, core word, attributive component, meaning.*

Автор заявляє про ненаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.